

УДК 347.965:347.9:342.7(4)
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.13

Плотнікова Марія Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-0874>

Швагер Ольга Андріївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6119-5831>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ¹

У статті досліджено роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя в європейських країнах через аналіз їх організаційно-правових моделей діяльності. Особливу увагу приділено впливу міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, Ради Європи та ОБСЄ, на розвиток клінічної юридичної освіти та формування стандартів надання правової допомоги. Встановлено, що хоча нормативне закріплення діяльності юридичних клінік на міжнародному рівні є обмеженим, їх функціонування підтримується через рекомендації, програми та ініціативи, спрямовані на забезпечення ефективного доступу до правосуддя, особливо для вразливих категорій населення. У роботі проаналізовано діяльність окремих юридичних клінік, зокрема Університету Палацького в Оломоуці, Університету імені Адама Міцкевича в Познані та Університету Стратклайд, що дало змогу виокремити ключові напрями їх функціонування: надання безоплатної правової допомоги, правопросвітницька діяльність, підготовка студентів та наукова робота. Окремо в статті розглянуто процедури надання юридичних консультацій, взаємодію з громадськими організаціями та участь у міжнародних ініціативах, зокрема у формі «amicus curiae». Авторки обґрунтовують, що юридичні клініки поєднують освітню та соціальну функції, сприяючи підвищенню правової культури населення, формуванню професійних компетентностей студентів-правників і розширенню доступу до правової допомоги. Акцентовано на тому, що юридичні клініки забезпечують право на доступ до правосуддя в тому числі через виконання позначених вище функцій. Зроб-

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проекту в сфері освіти 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» (спільний проект СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

The study was conducted within the framework of the international project in the field of education 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH “Access to Justice: Best EU Practices for Ukraine” (a joint project of Sumy State University, Erasmus+ Jean Monnet Foundation and the Education and Culture Executive Agency with the support of the EU). Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

лено висновок, що діяльність юридичних клінік є важливим елементом механізму реалізації права на доступ до правосуддя, оскільки вони доповнюють державну систему правової допомоги, забезпечують інклюзивність правничих послуг та сприяють утвердженню принципу верховенства права.

Ключові слова: доступ до правосуддя, юридичні клініки, клінічна юридична освіта, безоплатна правова допомога, права людини, правопросвітницька діяльність, міжнародні стандарти, європейський досвід.

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя є одним із фундаментальних принципів верховенства права та базовим елементом демократичного устрою. Проте формальна наявність судової системи не гарантує реалізації цього права без належного механізму юридичного супроводу. Саме надання правової допомоги виступає тією необхідною умовою, що перетворює право на звернення до суду в реальну можливість захисту своїх інтересів. У світі існують різні моделі організації правової допомоги, поширені змішані системи, де державне фінансування правової допомоги поєднується з приватними ініціативами та діяльністю інститутів громадянського суспільства. Особливе місце серед неурядових організацій, залучених до надання правової допомоги, посідають юридичні клініки (далі – ЮК), що функціонують при юридичних факультетах університетів. На відміну від адвокатури, яка має жорстке законодавче регулювання в усіх країнах, форми організації роботи клінік відрізняються в кожній країні, відповідно мають свою специфіку роль та завдання студентів у реалізації права на доступ до правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність ЮК потрапила в фокус уваги дослідників з самого початку їх появи. Наприклад, G. S. Grossman, розглядаючи розвиток юридичної освіти, виділив такі його етапи. Перший етап – це ера учнівства (apprenticeship), адже до 1870-х років юристи вчилися «в полі», працюючи в офісах практиків. Другий етап пов'язується з деканом Гарвардського університету К. К. Лангделлом, завдяки якому запроваджується «кейс-метод». Третій етап розпочався на початку ХХ століття, коли виник рух за повернення практики в університети, але вже на науковій основі, внаслідок чого було створено низку ЮК [1, с. 163–172]. М. С. Romano зазначає, що паралельно з американською, відбувався розвиток клінічної освіти в інших регіонах, наприклад, завдяки підтримці американських університетів та фондів були створені ЮК у багатьох африканських країнах, у країнах Латинської Америки. У Центральній та Східній Європі впровадження клінічної юридичної освіти відбулося у другій половині 1990-х років, натомість у Західній Європі – лише з 2000-х років [2, с. 30–31]. Е. Poillot порівнює контекст клінічної юридичної освіти в США та континентальній Європі, досліджує впровадження американського підходу на прикладі клініки Люксембурського університету [3]. V. Teremetskyi та Y. Duliba аналізують особливості діяльності ЮК в державах Європи на прикладі Польщі. Проте біль-

ший акцент робиться на діяльності ЮК як форми навчання, ніж аспектам доступу до правосуддя [4]. І. В. Новосад досліджувала значення ЮК у системі надання безоплатної правничої допомоги на прикладі України [5]. Окремими дослідниками обґрунтована необхідність існування в Європі транскультурних ЮК [6]. Узагальнюючи, можна зазначити, що сучасний науковий дискурс навколо інституту ЮК характеризується висвітленням історичних аспектів їх становлення, де особлива увага приділяється американському досвіду як фундатору клінічного руху та ретроспективному аналізу виникнення ЮК у Європі крізь призму національних особливостей. Проте недостатня увага приділяється їх функціональній ролі як дієвого механізму реалізації права громадян на доступ до правосуддя.

Метою статті є характеристика організаційно-правових моделей діяльності юридичних клінік у європейських країнах у контексті їх ролі в реалізації права на доступ до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи діяльність європейських ЮК, насамперед вважаємо за необхідне звернути увагу на фактор впливу на розвиток юридичної клінічної освіти в Європі, як-от діяльність міжнародних організацій, до сфери діяльності яких входить розробка правових стандартів доступу до правосуддя.

У Європейському Союзі на рівні вторинного права надається можливість неурядовим організаціям надавати правову допомогу. Наприклад, у ст. 21–22 Директиви 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту [7] визначено, що правова допомога у цій категорії справ може надаватися неурядовими організаціями (прямо ЮК не згадуються, проте як неурядові організації вони мають можливість надавати юридичну допомогу).

На рівні Ради Європи діяльність ЮК розглядається через призму статті 6 ЄКПЛ (право на справедливий суд). У Рекомендації Rec(93)1 про ефективний доступ до права та правосуддя для найбільш вразливих верств населення Комітет Міністрів закликає держави підтримувати неурядові організації та освітні заклади, що надають правову допомогу [8]. А в Рекомендації CM/Rec(2021)1 наголошується на ролі неурядових організацій (ЮК не називаються окремо) у співпраці щодо захисту прав людини [9].

Розробляючи плани дій для окремих країн, Рада Європи підтримує розвиток ЮК. Наприклад, Проєкт для Чорногорії «Supporting implementation of legal clinics on human rights violations» Reference of the grant: GRANT/HF7/BH2935» містить положення, що ЮК надаватимуть безкоштовні юридичні консультації та проводитимуть навчання з питань, пов'язаних із порушеннями прав людини, приділяючи особливу увагу забезпеченню стабільності та автономії клінік після закінчення періоду фінансування [10]. Інший приклад стосується «солідарності в дії», коли Рада Європа завдяки добровільному внеску уряду Норвегії реалізува-

ла «Ініціативу щодо правової визначеності та ефективної судової системи в Боснії та Герцеговині – Фаза III». В межах проєкту підготовлено «Analysis of the Study of Human Rights at Law Faculties in Bosnia and Herzegovina» [11], внаслідок якого було сформульовано низку рекомендацій, зокрема що організація ЮК є важливим методом навчання, орієнтованим не лише на практичну роботу, а й на підвищення обізнаності студентів про їхню роботу в галузі політики [12]. Також у межах функціонування національних Офісів Ради Європи проводиться низка заходів для зміцнення потенціалу ЮК. Наприклад, в Грузії було проведено воркшоп, зосереджений на зміцненні потенціалу клінік щодо взаємодії з міжнародними механізмами захисту прав людини [13].

З-поміж інших міжнародних організацій варто згадати ОБСЄ, яка фінансує програми для юридичних клінік у країнах Східної Європи та Балкан як інструмент зміцнення верховенства права. Наприклад, за підтримки ОБСЄ було видано навчальний посібник «Правнича клінічна освіта в Україні» [14].

Нормативно в Європейському Союзі, Раді Європи чи ОБСЄ стандарти створення та діяльності ЮК не визначені, проте ці професійні стандарти наразі розроблені академічною спільнотою. Насамперед варто назвати European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) – Європейську мережу клінічної юридичної освіти. Це провідна континентальна мережа, що об'єднує викладачів, працівників клінік, практиків і неурядові організації; розробляє «якісні стандарти», проводить конференції, підготовку тренерів і публікує посібники та рекомендації. Серед іншого ENCLE розробляє стандарти, що деталізують організаційні, навчальні та етичні вимоги (набір статей про прозорість, конфіденційність, нагляд, співвідношення студент/супервізор, страхування, архівування справ тощо). Це дає змогу уніфікувати очікування від ЮК у різних країнах і збільшити їх спроможність долучатися до місцевих систем правової допомоги [15].

Серед завдань нашого дослідження також виділена характеристика організаційно-правових моделей діяльності ЮК в європейських країнах у контексті їх ролі в реалізації права на доступ до правосуддя. Як і в Україні, європейські ЮК розглядаються як важливий інструмент доступу до правосуддя, підвищення правової культури населення та формування у студентів професійної відповідальності.

На прикладах таких ЮК ми продемонструємо, в яких формах діяльності юридична клініка сприяє саме доступу до правосуддя.

1. Центр клінічної юридичної освіти Університету Палацького в Оломоуці (Univerzita Palackého v Olomouci-Centrum pro klinické právní vzdělávání) [16]. ЮК в своїй діяльності керується внутрішніми статутними документами, а також чеським законодавством про вищу освіту та надання правової допомоги та загальноєвропейськими стандартами клінічної юридичної освіти [17; 18]. Основними на-

прямами діяльностями є навчально-практична підготовка студентів через спеціалізовані курси, надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим громадянам, функціонування спеціалізованих клінік за різними галузями права (цивільне, адміністративне, трудове, сімейне право, права біженців), наукова діяльність у сфері методики клінічної юридичної освіти та міжнародна співпраця з іншими юридичними клініками Європи [18]. Порядок надання юридичних консультацій включає реєстрацію клієнтів (онлайн, телефоном або особисто), попередній скринінг справи, призначення зустрічі, підготовку студентів, проведення інтерв'ю під наглядом супервізора, аналіз справи, підготовку та перевірку консультації викладачем і її надання клієнту. У окремих випадках юридична клініка здійснює подальший супровід справи, зокрема складання процесуальних документів. Правосвітницька діяльність Центру охоплює семінари в школах, публічні лекції, підготовку інформаційних матеріалів, онлайн-просвітництво та співпрацю з медіа, з особливим акцентом на вразливі групи та програми «Street Law». Завдяки цьому Центр клінічної юридичної освіти Університету Палацького є одним із провідних у регіоні за рівнем правосвітницької діяльності.

2. Юридична клініка Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Legal Clinic of Adam Mickiewicz University, Poznan) [19] функціонує як лабораторія – допоміжний підрозділ факультету права та адміністрації [20]. Клініка здійснює інтегративну діяльність як у межах університету (співпраця зі студентськими науковими групами), так і поза ним, взаємодіючи з іноземними університетами та юридичними клініками. Вона підтримує науковий розвиток студентів, зокрема готує їх до участі в міжнародних змаганнях Moot Court. Основним напрямом є надання безоплатної правової допомоги вразливим категоріям населення («pro publico bono»), а також підтримка громадських організацій у сфері освіти. Клініка також спеціалізується на питаннях дисциплінарних проваджень у системі освіти та активно здійснює правосвітницьку діяльність, зокрема через програму Street Law, що включає семінари, імітаційні судові процеси та освітні заходи для школярів [21].

3. Юридична клініка Університету Стратклайд (University of Strathclyde Law Clinic) [22] функціонує на основі Статуту клініки, Кодексу практики та внутрішнього Регламенту діяльності, які регулюють усі аспекти її роботи. Важливими документами також є Політика конфіденційності та Правила етичної поведінки, що забезпечують захист інтересів клієнтів. Основна діяльність клініки зосереджена на наданні безоплатної юридичної допомоги малозабезпеченим громадянам у сферах трудового права, захисту прав споживачів, житлових питань та Шотландської ради соціальних служб. Студенти під керівництвом досвідчених юристів консультують клієнтів та можуть представляти їхні інтереси у судах і трибуналах. Як зазначено у звіті за 2024–2025 навчальний рік, Клініка доповнює

діяльність консультаційних служб і співпрацює з різними організаціями для підтримки вразливих груп та забезпечення доступу до правосуддя. Це включає як досягнення результату у суді, так і допомогу клієнтам у розумінні їхніх справ і можливостей вирішення спорів. Клініка також співпрацює з профільними організаціями, зокрема у сфері захисту прав жінок та виправлення судових помилок, надаючи студентам практичний досвід у цій. ЮК також здійснює правову пров'язу для різних груп, включаючи школярів та ув'язнених [23].

Серед основних напрямів діяльності розглянутих ЮК – освітня, практична (надання правової допомоги, захист прав), соціальна та наукова. Проте існує ще одна форма роботи – це *Amicus curiae* (друг суду)². Наприклад, Клініка права рівності факультету права та кримінології Вільного університету Брюсселя (Equality Law Clinic of the Université libre de Bruxelles) разом з Центром з прав людини Гентського університету як третя сторона надавала коментар у справі *Case of Garib v. The Netherlands* [24], а також у справі *Case of Y v. France* [25]. Клініка Міграційного права Вільного університету Амстердама (The Migration Law Clinic of VU Amsterdam) виступила у статусі *Amicus curiae* у справі *Case of M.T. and others V. Sweden* [26].

Як вбачається, кожна з описаних форм організації діяльності ЮК в той чи інший спосіб сприяє забезпеченню та реалізації права на доступ до правосуддя: прямо (через надання правничої допомоги, надання висновків «*Amicus curiae*») чи опосередковано (через правопросвітницькі заходи).

Висновки. Діяльність ЮК у Європі – це унікальне поєднання вищої освіти та системи забезпечення доступу до правосуддя. Аналіз функціонування ЮК дає змогу виділити кілька аспектів їх важливості для системи правосуддя. ЮК забезпечують інклюзивність правової допомоги, орієнтуючись на соціально незахищені групи (малозабезпечені особи, біженці, особи похилого віку), що сприяє вирівнюванню можливостей сторін у правовому спорі. Клініки сприяють розвантаженню державної системи безоплатної правової допомоги, беручи на себе значний обсяг досудового консультування та підготовки процесуальних документів у справах невеликої складності. ЮК також виконують важливу правопросвітницьку функцію, завдяки якій підвищується правова грамотність населення, поширюються уявлення про цінність прав людини та знання про механізми їх захисту, відбувається профілактика правопорушень. Надання правової допомоги ЮК є невід'ємним складником механізму реалізації права на доступ до правосуддя. Як вид неурядових організацій, вони створюють додаткову, гнучку та

² *Amicus curiae* (*amicus*) або висновки «друзів суду» надаються особами, які мають високий рівень зацікавленості в предметі розгляду, але не є стороною та не беруть безпосередньої участі у судовому процесі. [Концепція *amicus curiae* у сучасному правосудді : концептуальний документ для Конституційного Суду України (10 червня 2022 р.) / ОБСЄ; А. Тенасе, Г. Папуашвілі. Київ, 2022. С. 4. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf>].

ефективну мережу підтримки прав людини, що доповнює державні гарантії. Враховуючи тенденції до гармонізації європейських стандартів правничої освіти та судочинства, розвиток клінічного руху стає стратегічним пріоритетом для зміцнення верховенства права та забезпечення рівності кожного перед законом, незалежно від соціально-економічного статусу.

Список використаних джерел

1. George S. Grossman Clinical legal education: history and diagnosis. *Journal of Legal Education*. Vol. 26, № 2(1974). P. 162–193. URL: <https://www.jstor.org/stable/42892228>
2. Romano M. C. The history of legal clinics in the US, Europe and around the world. *Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice. Diritto & Questioni Pubbliche. Special issue*. May 2016. P. 27–41. URL: https://www.dirittoequestionipubbliche.org/page/2016_nse_legal-clinics-in-europe/DQ_2016_Legal-Clinics-in-Europe_specialissue.pdf
3. Poillot E. Comparing Legal Clinics: Is There a Way to a European Clinical Culture?: The Luxembourg Experience. *European Journal of Comparative Law and Governance*. 2017. Vol. 4(2). P. 111–139. DOI: <https://doi.org/10.1163/22134514-00402003>
4. Teremetskyi V., Duliba Ye. The Peculiarities of Activity of Legal Clinics in the States of Europe. *Legal Science and Praxis*. 2021. № 2. P. 37–42. URL: <https://lesp.hu/wp-content/uploads/2022/01/2021-No2-p37-42.pdf>
5. Новосад І. В. Юридична клініка як елемент системи надання безоплатної правничої допомоги в контексті захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 74. С. 4–8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.74.1>
6. Legal Clinic Report. Development and current state of Transcultural Legal Clinics / ed. by: S. Rennert, Ch. Weißenböck. Vienna, University of Vienna, 2018. URL: https://translaw.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_translaw/TransLaw_WS1_Legal_Clinic_Report.pdf
7. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast). ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/32/oj>
8. Recommendation CM/Rec(93)1 of the Committee of Ministers to Member States on effective access to the law and to justice for the very poor». URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016804df0ee>
9. Recommendation CM/Rec(2021)1 of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions. URL: <https://rm.coe.int/0900001680a1f4da>
10. Supporting implementation of legal clinics on human rights violations Reference of the grant: GRANT/HF7/BH2935. URL: <https://rm.coe.int/hf7-grant-legal-clinic-call-for-proposals/1680aab665>
11. Analysis of the Study of Human Rights at Law Faculties in Bosnia and Herzegovina. URL: <https://rm.coe.int/izucavanje-ljudskih-prava-na-pravnim-fakultetima-bih/1680a2f38b>
12. Opening of Human Rights Legal Clinic in Banja Luka and Zenica. URL: <https://www.coe.int/en/web/implementation/-/opening-of-human-rights-legal-clinic-in-banja-luka-and-zenica>
13. Strengthening legal clinics' support for victims of violence against women in Georgia. URL: <https://www.coe.int/en/web/genderequality/-/strengthening-legal-clinics-support-for-victims-of-violence-against-women-in-georgia>
14. Правнича клінічна освіта в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сущенка. Київ: Ваіре, 2020. 274 с. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/7/481582.pdf>
15. European Network for Clinical Legal Education. URL: <https://encle.org/>
16. Centrum pro klinické právní vzdělávání. URL: <https://veda.upol.cz/vedecka-pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-pro-klinicke-pravni-vzdelavani/>

17. Statute of the Ethics Board of Palacký University Olomouc. URL: https://www.upol.cz/files/userdata/UP/uredni-deska/zakladni_dokumenty/Statut_Eticke_komise_UP_ucin-1-_1-2024_ENG.pdf
18. Praktické formy výukyna Právnické fakultěUniverzity Palackého v Olomouci. URL: https://web.archive.org/web/20110716221919/http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-dokumenty/CKPV/PropagBroz.pdf
19. Legal Clinic of Adam Mickiewicz University, Poznan. URL: <https://legalclinic.amu.edu.pl/>
20. Regulamin Kliniki Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. URL: <https://prawo.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2023/09/Klinika-Prawa-Regulamin-Ogolny.pdf>
21. Sekcja Street Law. URL: <https://klinikaprawa.amu.edu.pl/street-law/>
22. University of Strathclyde Law Clinic. URL: <https://www.lawclinic.org.uk/>
23. Strathclyde Law Clinic Annual Report 2024–2025. URL: <https://www.lawclinic.org.uk/publications/annual-reports/attachment/draft-annual-report-2425>
24. Case of Garib v. The Netherlands (Application № 43494/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-177406>
25. Case of Y v. France (Application № 76888/17). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223027>
26. Case of M.T. and others v. Sweden. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220013>

Mariia Plotnikova, Olha Shvaher. Ensuring Access to Justice in European Legal Clinics: Organizational and Legal Models of Activity

This article examines the role of legal clinics in ensuring access to justice in European countries through an analysis of their organizational and legal models of operation. Particular attention is paid to the influence of international organizations, including the European Union, the Council of Europe, and the OSCE, on the development of clinical legal education and the establishment of standards for the provision of legal aid. It is established that although the regulatory framework governing legal clinics at the international level remains limited, their functioning is supported through recommendations, programs, and initiatives aimed at ensuring effective access to justice, especially for vulnerable populations. The study analyzes the activities of selected legal clinics, including those at Palacký University in Olomouc, Adam Mickiewicz University in Poznań, and the University of Strathclyde, which made it possible to identify the key areas of their operation: provision of free legal aid, legal awareness and education activities, student training, and academic research. The article also examines procedures for providing legal consultations, cooperation with non-governmental organizations, and participation in international initiatives, particularly in the form of «amicus curiae». Throughout the text, the authors argue that legal clinics combine educational and social functions, contributing to the enhancement of legal awareness among the population, the development of professional competencies of law students, and the expansion of access to legal assistance. Special emphasis is placed on the fact that legal clinics ensure the right to access to justice, including through the implementation of the aforementioned functions. The conclusion is drawn that the activities of legal clinics constitute an important element of the mechanism for realizing the right to access to justice, as they complement the state system of legal aid, ensure the inclusiveness of legal services, and promote the rule of law.

*Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026 р.*